

BROEKER BIJDRAGEN

UITGAVE VAN DE VERENIGING "OUD BROEK IN WATERLAND"

Verschijnt 2 tot 4 maal per jaar
Wordt aan de leden gratis toegezonden

Nr. 37 (Juni 1996).

Gehele of gedeeltelijke overname van de
inhoud slechts na goedkeuring. Copyright.
Redactie-adres:
De Draai 24, Broek in Waterland

Achttiende-eeuwse buitenlandse toeristen en hun reisverslagen

In eerdere jaargangen van de "Broeker Bijdragen" is al meer dan eens aandacht geschonken aan die rijke bron van historische informatie: de reismémoires van buitenlandse bezoekers ¹⁾. In een tijdperk waarin het reizen nog een tijdrovende, omslachtige en kostbare onderneming was, die eigenlijk alleen was weggelegd voor de sociale bovenlaag, bestond er een gretige markt voor gedrukte reisherinneringen. Er cicleerden talloze Duitse, Engelse, Franse en Italiaanse boeken, met en zonder illustraties, in zakformaat of in leergebonden luxe-uitgaven van soms verscheidene delen. Omdat Broek al een oude toeristische traditie heeft zijn er relatief veel van die buitenlandse reisverhalen waarin een passage aan het dorp wordt gewijd. Uit de periode 1730-1930 in ieder geval al meer dan honderd. En dat betreft dan nog alleen de gedrukte; daarnaast zijn er uiteraard ook nog de mémoires die alleen in handschrift zijn bewaard en waarvan maar een deel in de openbaarheid is gekomen.

De verhalen over Broek in Waterland verschillen onderling nogal in lengte, evenals in belang en in originaliteit. Er komen nogal wat stereotype passages voor over bijvoorbeeld de wonderlijke bouwtrant en de extreme reinheid op straat en in de huizen. Dat waren kennelijk eigenaardigheden waardoor de buitenlandse bezoekers in het bijzonder getroffen werden. Met nog een paar andere kenmerken, w.o. de rijkdom en de geringe toeschietelijkheid der bewoners, groeiden ze uit tot min of meer vaste elementen, die de latere toerist kende uit eerdere reisverslagen en waarvan hij ter plaatse de bevestiging zocht. Interessant is het om te zien hoe het beeld van Broek langzamerhand verandert. In de loop van de 19de eeuw klinken in de reisjournalen immers steeds duidelijker signalen van een sterk teruglopende welvaart en afbrokkeling van de uitbundige versiering die het oude Broek had gekenmerkt. Het bleef zelfs voor de toeristen niet verborgen, dat zich hier ingrijpende sociale verschuivingen hadden voorgedaan en nieuwe geslachten de plaats van de uitgestorven of weggetrokken Broeker families hadden ingenomen.

Aan die 19de-eeuwse ooggetuigenverslagen kan mogelijk nog eens een volgende aflevering gewijd worden; hier zullen allereerst de vroege, d.w.z. 18de-eeuwse reisverhalen aan bod komen.

In de 17de eeuw en de eerste decennien van de 18de eeuw had Broek blijkbaar nog niet die reputatie die later zovelen hierheen zouden lokken. Toen Cosimo de Medici, de

toekomstige groot-hertog van Toscane, twee reizen door de Republiek maakte, bezocht hij in 1668 wel Edam en Monnickendam, maar Broek voer hij voorbij 2). De eerste buitenlandse reiziger die in meer dan een paar woorden melding maakt van ons dorp is een Fransman, A. la Barre de Beaumarchais, in 1738. Hij was er weliswaar niet zelf geweest, maar dineerde bij een welgestelde familie in Alkmaar, waar de heer des huizes hem over Broek vertelt. Het is een dorp van rijke kooplieden, die vrijwel allen Mennoniet zijn en handelen tot in Portugal en Dantzig. Ze gaan tweemaal per week naar de Beurs in Amsterdam en doen daar zaken waar de voornaamste bankiers van Genua en Venetië bij zouden verbleken. Behoeftigen kent het dorp niet (Beaumarchais 1738). Zoals zo vaak is er wel wat waar van dit verhaal, met name wat de overzeese handelsbetrekkingen betreft, maar er waren wel degelijk armen 3) en de hele bevolking was braaf lidmaat van de Hervormde kerk inplaats van doopsgezind. Hoewel Beaumarchais' karakteristiek van Broek dus meer zegt over het beeld, dat de buitenwereld had van het dorp en zijn inwoners dan over de reële situatie, vinden wij bij andere schrijvers toch inderdaad gegevens, die direct ter plaatse op hun rondgang waargenomen en genoteerd zijn. Om in al die feiten en observaties een beetje structuur aan te brengen leek het raadzaam ze te rangschikken onder gemeenschappelijke noemers.

Algemene karakteristiek.

Vrijwel alle buitenlanders, die Broek bezoeken, beginnen hun excursie in Amsterdam. Ze varen dan het Y over naar Buiksloot en huren daar een rijtuig, dat hen via de Broekermeerdijk hierheen brengt. Als ze aan de Jaagweg bij herberg "De witte Zwaan" uitspannen en de Dorpstraat inwandelen, staan ze verbaasd stil. Wat zich hier aan hen voordoet is zo geheel anders dan alles wat ze tot dan toe in de Nederlanden gezien hebben, dat ze zich in een andere wereld wanen. "Een sprookjeswereld" schrijft de Engelse reiziger Nugent in 1778. "Een nieuwe schepping, bewoond door wezens van een vreemd ras" vindt zijn landgenoot Bransby Cooper een paar jaar later. Soms wekken de kleurenrijkdom en de drukke ornamentiek associaties met China of Japan (Cooper 1785, Ireland 1789, Thouin 1795); de stilte die er heerst doet denken aan een Karthuizer klooster (Schaeffer 1788) en van een afstandje gezien lijkt het meer op een schilderij dan op een werkelijk bestaand dorp (Owen 1791-'92).

Die stilte en roereloosheid trof meer dan één bezoeker. Voor een deel kwam dat omdat men merendeels achter woonde, het vertrek aan de straat was immers de "dode kamer". Ook het relatief groot aantal renteniers zal een oorzaak geweest zijn. "Men zit binnen zijn tonnen goud te tellen", veronderstelt een Spanjaard (Ponz 1783). Maar er heerste ook een zekere huiver jegens vreemden. Samuel Ireland wandelde hier op een herfstdag in 1789 twee uur lang rond en zag niet meer dan 7 of 8 vrouwen, allen bejaard; meisjes en jongere vrouwen verdwenen onmiddellijk in huis bij de verschijning van een vreemdeling. Het was ook heel moeilijk om met de Broekers in contact te komen, laat staan om hun huizen van binnen te bekijken. Toen de Oostenrijkse keizer Joseph II in de zomer van 1781 hier was en al bij vier woningen bot gevangen had, liet hij het door zijn gezant, baron von Reischach, nog eens bij een vijfde huis proberen. "Voor wie is het?" vroeg de bewoner. En, vernemend dat het de keizer was die graag zijn huis wilde zien, "dat moet ik dan wel eerst aan mijn vrouw vragen". Even later kwam hij terug met de boodschap dat zij niemand wilde ontvangen en daarop werd de deur gesloten. Dat was natuurlijk ongehoord (Précis du Voyage 1781). De Zweedse geleerde

Björnståhl was in 1774 zo stoutmoedig geweest om bij de dominee aan te bellen en kon met hem de kerk bezoeken. Zijn Franse tijdgenoot Louis Desjobert had een introductie voor "Mr Carle Ploeger, un des plus riches assureurs [sic] de Hollande". Hij werd er heel koeltjes ontvangen, maar zag toch nog wel de collectie opgezette vogels en mineralen +). Bij de mededelingen over de Broeker interieurs zal straks blijken dat er nog wel enkelen méér waren, die er in slaagden de huizen van binnen te bekijken, maar het bleef toch een zeldzaam voorrecht.

De bouwtrant der huizen.

De auteurs die hun reisindrukken te boek stelden na een bezoek aan ons land waren aanzienlijke vreemdelingen, predikanten, filosofen, kunstkenners of geleerden, maar geen specialisten op het gebied van de houtbouw. Men moet dus ook niet verwachten, dat zij lang uitweiden over de bouwkundige constructie van de huizen die zij hier - en elders in Noord-Holland - zagen. Vreemdelingen vielen vooral drie eigenaardigheden op: a) dat de huizen niet van steen maar van hout waren, b) de kleurrijke beschildering en c) de dooddeuren.

Eén der eersten die hiervan verslag doet is de Zweed Bengt Ferner in 1759: "Het dorp is niet groot en heeft maar drie stenen huizen, de overige zijn van hout, van buiten blauw geschilderd of groen of geel of grijs. Sommige van deze huizen, al gebouwd in 1596, zijn nog in goede staat; dat komt doordat ze met olieverf beschilderd zijn". Drie stenen huizen? Aan het Leeteinde was in 1740 door Jan Hilbrandsz Verlaan het huidige nr. 12 gebouwd, nu van "Hendrick de Keyser". Maar het stenen Diaconie-huis ernaast kan Ferner nog niet gezien hebben, evenmin als het grote huis van Ditmarsch op het Roomeinde. Waar zouden die beide andere stenen huizen dan gestaan hebben? Was het zgn. "Huis met de vier schoorstenen", op de plaats van De Erven 32, mogelijk van steen? Of waren er misschien een paar houten huizen met een stenen voorgevel? Daar is, meen ik, niets van bekend, maar deze buitenlandse reiziger brengt ons wellicht op een nieuw idee.

De bonte beschildering der huizen is een gegeven, dat de gehele 18de eeuw in de reisverhalen blijft voorkomen, al wisselen de kleuren wel enigszins. In 1787 lezen we: blauw, groen of zwart (La Roche), in 1788: rood, groen, blauw en wit (Schaeffer), in 1795: wit, zwart, geel, groen, en alle met groene luiken (Thouin). Een Duitse auteur bericht over bloemen en guirlandes, waarmee de huizen beschilderd zouden zijn; ook de vloerdelen van de bruggetjes zouden met geschilderde bloemen zijn gedecoreerd, terwijl de leuningën voorzien waren van snijwerk en verguldsel (Briefe aus Holland). Een ander heeft het over "maisons de marbre", waarmee wel marmer-imitatie in olieverf zal zijn bedoeld (Frénilly 1786). Op de 18de-eeuwse tekeningen van Cornelis Schoon is van dat snijwerk aan de brugleuningën niets te zien en ook het zijltje op de aquarel van de Engelse toerist Bransby Cooper uit 1785 toont niets van dien aard. Wèl is op deze laatste een in verschillende kleuren geschilderd huis afgebeeld.

Het is goed om te beseffen dat het hier gaat om een historische periode in een ontwikkeling van enkele eeuwen. In de 17de eeuw waren de huizen, zoals het zgn. "brandglas" in de kerk ons laat zien, monochroom bruin, geolied misschien of geteerd. En ook in de loop van de 19de eeuw verdwijnt de bonte kleurigheid weer, in het midden gelaten of dat het gevolg was van een verarming of van een wijziging in de mode, of van beide. Broek, zoals het er in de 18de eeuw heeft uitgezien, is definitief verleden tijd. Er zijn sindsdien twee eeuwen verlopen en die hebben hun onuitwisbaar

stempel op het dorp gedrukt. Het uitwissen daarvan betekent een breuk in de historische continuïteit en kan slechts leiden tot een pseudo-reconstructie.

Na deze passage over de kleuren nog aandacht voor de "dooddeuren". Op zichzelf was daar natuurlijk niets bijzonders aan te zien voor de toeristen, die hier rondwandelden, al schrijft één van hen dat ze gebeeldhouwd waren of rijk beschilderd en verguld ("zo luxueus als bij ons de schoorsteenboezems en bovendeurstukken", Thouin 1795). Daarmee zinspeelt hij misschien eerder op het deurkalf en de omlijsting dan op de deur zelf. Maar over de eigenlijke functie van de dooddeur moeten de vreemdelingen zijn ingelicht door hun begeleider, of... door de tekst van een al eerder verschenen reisverslag. Er heerst ook geen eenstemmigheid in hun mededelingen. Sommigen menen dat deze bijzondere deur alleen geopend wordt bij het overlijden of huwelijk van de eigenaars (l'Honoré 1779, Garampi 1764, Colt Hoare 1788, Ireland 1789). Anderen menen dat dit ook geldt voor de geboorte c.q. doop van een kind (Coyer 1769, Grosley 1772, La Roche 1787). Op die hoogtijdagen - en dan alleen - worden er sierlijke gelakte trapjes bij de deur gezet om de wat hoger gelegen drempel te bereiken (Excerpte 1782).

De interieurs.

Slechts de meest volhardende toerist kreeg ook iets van de binnenzijde der huizen te zien. Helaas vertellen ze nooit waar dat was. Wel staan ze allen verstomd van de welvaart die hun daar tegemoet blinkt. "De inwoners leven hier allemaal heel eenvoudig en spaarzaam", schrijft Ferner, "maar hun huisraad is voor het grootste deel van zilver en hun kamers zijn bekleed met de kostbaarste tapijten". Dit maakt de indruk van horen-zeggen te zijn, maar Sophie von La Roche is in 1787 een onverdachte ooggetuige. Haar interieur-opname is waard hier in haar geheel - in vertaling - over te nemen. Het eerste vertrek waar ze binnenkwam "was niet veel kostbaarder dan bij onze gegoede burgers en ook niet veel netter. Maar toen ze ons door een kleine, met witte en zwarte tegels belegde gang voerde, kwamen we in een kamer die vol stond met glanzende pronkkasten. Alles was van bruin hout en met snijwerk versierd. Tussen twee gelijke linnenkasten in stond een andere, met glasdeuren, waarin Oosters porcelein opgesteld stond, en in een hoek van het vertrek stond ook de pronkwieg: een uiterst fijn-gevlochten korf op een notenhouten onderstel met engelenkopjes. Erin rode kussens met gestreepte mousseline en kantwerk en daarop lagen elegante met goudbrokaat geborduurde hoeden. Verder zagen we een kamer met korte, smalle pronkbedden; om daarop te klimmen was een trap nodig, of je moest de helft van alle kussens en dekens wegschuiven. Voorts de kleine uitbouw aan de tuinkant [een "goedjaarseind"?] waar voor enkele personen onderin, als in een kelder, een slaapplek is en anderen bovenin een nauw alkoofje hebben. De smalle keuken staat vol glimmend vaatwerk; evenwel wordt niet hier gekookt, maar in een hoekje achter deze keuken, waar een vuurplaat is en bruikbaar kookgerei" (La Roche 1787).

Tien jaar later was Sir Richard Colt Hoare zo gelukkig in een Broeker huis toegelaten te worden. "De entree was bedekt met Indische matten; maar ik moet erbij zeggen, dat er inplaats van een carpet of mat om de voeten te vegen, een schone doek bij de deur gelegd was. Het eerste vertrek dat we zagen was een slaapkamer, maar omdat de bedden waren verborgen in kabinetjes [bedsteden dus] kon je niet direct zien wat het eigenlijk gebruik van die kamer was. Er stond een buffet met kostbaar porcelein, smaakvol opgesteld; de wanden waren in vakken verdeeld en evenals de zoldering geschilderd en gelakt.

Het meest opvallend in de volgende kamer was de schouw, tot op de helft bezet met Hollandse tegels, en een kachel, die zo glimmend gepoetst was, dat je je erin kon spiegelen. De netheid was er zò ver gedreven, dat er bij de vuurplaats een ingelegde kist stond voor de turven en het hout. De derde kamer was eleganter dan de beide vorige. De wanden waren behangen met goudleer en er stond een buffet met porcelein, dat nog kostbaarder was dan het vorige, benevens zilveren sieraden en zwaar tafelzilver.

De vierde en laatste kamer bleek, hoewel er op 't eerste gezicht minder voorwerpen waren, toch het interessantst, omdat wij hier kennis maakten met enkele specifiek-Noordhollandse gebruiken. Er is een speciale deur in ieder huis, die nooit opengaat, behalve bij twee gelegenheden: het huwelijk van een jong paar of een begrafenis. Nadat ze ons deze gewezen had bracht de gastvrouw ons in een belendend vertrek, waar een wit met rose bed stond, mooi opgemaakt en met kant versierd, dat alleen gebruikt werd in de huwelijksnacht. Daarna liet ze ons een wieg zien, die op dezelfde wijze was uitgerust en die, zoals ze trots vertelde, door veel van haar familieleden was gebruikt."

Was dit hetzelfde huis, waar Samuel Ireland een jaar later toegang kreeg? Hij vond alles "zo opgeschikt met snuisterijen en ornamenten, zo vol blinkende vloeren en glimmende stoelen, kortom alles zo spiegelend dat je bij iedere stap bang bent een been te breken". En een derde Engelsman ervoer hetzelfde: al het huisraad glom hem tegemoet. Een vertrek was geplaveid met kleine vierkante tegels, "put together without any cement", en het meubilair in een andere kamer was rijk versierd met geborduurde zijde. Alles van generatie op generatie geërfd (Owen 1791-'92).

Tenslotte laten we ook een Fransman aan het woord. Toen hij Broek bezocht was de 18de eeuw bijna voorbij en hijzelf een jonge man van net dertig. De inrichting en de meubilering was niet altijd even smaakvol, vond hij, maar vaak wèl van kostbaar materiaal. Tapijten, Oosterse doeken, tafels en stoelen van notehout, veel verguldsel, bewerkte gietijzeren kachels, glimmend als staal ... Verder porcelein, kristal en glaswerk, soms een aantal goede schilderijen. Alles zeer ordelijk opgesteld en pijnlijk zorgvuldig onderhouden (Thouin 1795). De schrijver was echter hortulanus van de Parijse Jardin des Plantes en zijn grootste aandacht ging dus uit naar de Broeker tuintjes. We komen hem later nog tegen.

Een Duitse bezoeker interesseert zich ook voor het leven der boeren en stevent op een boerderij af, die aan het uiterste eind van Broek is gelegen. Tegen zijn verwachting in wordt hij heel vriendelijk ontvangen. De boer zit in een klein vertrek met matten op de vloer; om zijn bezoeker de koestal te laten zien behoeft hij slechts een tussendeur te openen. Het is juli en het vee dus in de wei. De stal lijkt wel een ontvangstzaal. De marmeren vloer is met de fijnste matten belegd, de muren zijn met tegels afgezet, op de plaats van de koeien liggen geschilderde planken. Ook het gereedschap, als schoffels, mestvorken, e.d., is geschilderd en voorzien van verguld snijwerk. De emmers en melkbussen van buiten in kleuren en van binnen wit. In de zuivelkamer legt een lief meisje hem het procédé van botermaken uit (Briefe aus Holland). Iets van dat alles leefde nog voort in de traditie van de zomerstal, in Broek nog bekend tot in de jaren '60 van deze eeuw.

Het straatbeeld. Hoe onwerkelijk de stilte hier aandeed voor het gevoel van de buitenlanders kwam al ter sprake. Men wordt niet moe zich over dit verschijnsel te verbazen. "Verlaten straten" schrijft Desjobert (1778), "Niemand te zien" merkt Sophie

von La Roche op (1787), "Het lijkt hier wel onbewoond", verzucht Ireland (1789). Intussen geeft men zijn ogen de kost en ontdekt op wat voor bijzonder plaveisel men loopt: een mozaïek van baksteen, zwerfstenen, schelpen, glas en marmer (Coyer 1769, Pratt ca 1774, Thouin 1795). Het is weer Bransby Cooper, die een visuele impressie daarvan heeft nagelaten. Daarop zien we hoe de straat bij de hoek Dorpstraat-Laan, ter hoogte van nr 14, inderdaad in verschillende repeterende patronen gelegd is, met gebruikmaking van gele klinkers, gebakken ornamenten en vermoedelijk schelpen of grind. Verschillende auteurs vertellen dat hierover fijn zand werd gestrooid (Grosley 1772, Björnsthål 1774, Pilati 1778, Desjobert 1778, Ponz 1783, Watson 1784), een ander weet te melden dat het plaveisel met karnemelk gewassen werd (Ferner 1759), maar dat laatste vond ook in de tijd zelf al weinig geloof (Björnsthål 1774). Allen verbazen zich over de zorg waarmee de straten schoongehouden werden. "Ik moest werkelijk lachen", zegt de auteur van *Bemerkungen auf einer Reise nach Holland* (1790), "toen ik hier en daar mensen bezig zag zorgvuldig de straten te wieden en de stenen te schuieren". Hem valt ook de straatverlichting op: die lantaarnpalen moeten wel drie dukaten per stuk gekost hebben, schat hij.

Uit de berichten der vreemdelingen rijst het beeld op van een popperige gekunsteldheid. Voor de natuur was hier gewoonweg geen plaats. Bomen werden niet alleen vergaand gesnoeid - heel goed te zien op de tekeningen van Schoon - maar ze werden, althans de stammen, ook geschilderd (Desjobert 1778, Ponz 1783, Frénilly 1786, Forster 1790, Frisch-Tutein 1797). Uit het volgend hoofdstukje zal blijken, dat zich deze neiging tot het bedwingen, ja onderdrukken der natuur ook in de tuinkunst uitte.

De tuintjes.

Het verkleinwoord is hier gekozen omdat er in de 18de eeuw in Broek nog nauwelijks grotere tuinen voorkwamen. De ook bij de vreemdelingen bekende parken achter respectievelijk het huis van Ditmarsch aan het Roomeinde en dat van Klaas Bakker aan het einde van De Erven werden pas in het begin van de 19de eeuw aangelegd.

De enige tuin van grote omvang - ca. 200 meter diep en ca. 30 meter breed - lag op het perceel vóór aan De Erven, waar nu de nrs 4, 6 en 8 staan. Dat terrein was destijds aangelegd als siertuin met een sterrebos, tuinhuizen, enz., maar het is niet onwaarschijnlijk, dat het in de tweede helft van de 18de eeuw althans voor een deel als moestuin in gebruik was s).

Wat de toeristen zagen als ze het dorp doorwandelden waren uiteraard vooral de voortuintjes. Hier en daar konden zij misschien even om de hoek kijken naar wat zich verder naar achteren bevond, maar hun oordeel zal hoofdzakelijk gebaseerd zijn op de kleine erfjes aan de straat. Veel lof oogstten die niet. "Kleine plaatsjes voor de huizen, omgeven door grappige hekjes of door hagen moeten pleziertuinen voorstellen. Men vindt er bloembedden in kunstige vormen en een strakke indeling. Omdat bloemen en planten nu eenmaal niet zonder aarde willen groeien en men die in de propere tuintjes niet kan gebruiken, is men op zinrijke gedachte gekomen de perken van hout te maken en de bloemen daarop te schilderen, of er kralen of schelpen op te leggen, Het verwondert mij nog dat men op enkele plaatsen überhaupt nog hagen en bomen geduld heeft, maar vanzelfsprekend zijn ze dan ook in allerlei sierlijke vormen gekweekt en geknipt" (*Briefe aus Holland*). Die toon klinkt ook in andere reisverslagen. "Most grotesquely disposed" vond Samuel Ireland die gekunstelde aanleg. Heel negatief is ook André Thouin, als hortulanus en als directeur van het Museum voor natuurlijke historie

in Parijs beroepshalve geïnteresseerd in tuinen en tuinkunst. "Men is hier op dit punt heel achterlijk", zo begint hij zijn beschouwing, "de inwoners hebben smaak noch kennis en zijn verstoken van zelfs de eenvoudigste notie van tuinarchitectuur". En hij beschrijft dan uitvoerig wat wij ook bij anderen al lazen: de toepassing van kralen in allerlei kleuren, van beeldjes, van in groteske vormen gesnoeide buxus- en taxusstruiken. Die piepkleine tuintjes, waarin men niet eens wandelen kan, wekken bij hem associaties met versieringen op een dinertafel en met dragées die naar kleur gerangschikt zijn op een dessertschaal. Meer sympathie heeft hij voor de aanleg àchter het huis. Behoudens een paar exotische heesters en sierbloemen vindt men daar in hoofdzaak een groententuin en vruchtbomen. Er is meestal een prieeltje, gebouwd in Chinese stijl, waar men thee drinkt en van de rust geniet. Deze gedeelten van de tuin, omsloten door hagen, doen heel wat aangenamer aan dan de eentonige en stijve perkjes (Thouin 1795).

Het schetsje dat Bransby Cooper tien jaar eerder in zijn reisboekje maakte van zo'n "parterre" bevestigt de observaties van de genoemde bezoekers. Men ziet er inderdaad geen planten en bloemen, maar een ornamentaal patroon van schelpen en ander materiaal, met in het midden een soort snijwerk en daarvóór iets dat wel een uit buxus geknipte kat zou kunnen zijn 6). Dat een formeel-symmetrische aanleg met vormboompjes en al soms toch heel elegant kon zijn, laten de tekeningen zien, die Cornelis Schoon in 1755 van zijn eigen tuin maakte 7).

De inwoners; hun karakter, levenswijs en uiterlijke verschijning.

De geringe toeschietelijkheid van de bevolking was weinig geschikt hen bij de bezoekende vreemdelingen erg geliefd te maken. De bijna altijd welopgevoede, ontwikkelde en bereisde buitenlanders keken met onbegrip aan tegen de provinciale eenkennigheid en zelfgenoegzaamheid die ze hier ontmoetten. De latere kardinaal Garampi, die tweemaal ons land bereisde en in 1764 ook Broek bezocht, rekende de inwoners tot de minst beschaafden ter wereld, hij vond hen slecht gekleed en wars van de omgang met anderen. Keizer Joseph zal ook niet veel goede woorden voor de bevolking over gehad hebben (zie p. 326). Maar een Engelsman uit de wat minder verheven regionen der maatschappij, de letterkundige Samuel Jackson Pratt, had wel begrip voor de Broeker vreemdelingen-schuwheid. Die gold, schrijft hij, alleen de brutale, veeleisende en arrogante toerist; die kregen koekjes van eigen deeg. Rustige en bescheiden bezoekers konden rekenen op een wellevende behandeling.

Een vast terugkerend motief in de reisverhalen vormt de extreme zucht tot netheid en reinheid. Niet alleen op de straten om het huis, maar ook daarbinnen. Het was een aanhoudend vegen, dweilen, boenen, stoffen, poetsen en wrijven. De verhalen daarover zijn zó talrijk, dat het te eentonig zou worden om ze hier stuk voor stuk op te sommen. Het wekt alom verbazing en vaak ook de spotlust. Samuel François l'Honoré, een Franse journalist in Den Haag en dus eigenlijk geen buitenlandse reiziger, vertelt over die excessieve zin voor reinheid de volgende anecdote. Een nieuwe predikant in Broek begreep maar niet waarom hij, ondanks al zijn pogingen tot toenadering, hier zo koeltjes bejegend bleef. Tenslotte vroeg hij het op de man af aan één van zijn gemeenteleden. "Dominee", antwoordde deze hem, " U bent een geleerd man en preekt prachtig, maar U gaat de kansel op met vuile schoenen. Gebruikt U toch de muilen, die ook Uw voorganger altijd aanschoot en die in de consistorie voor U klaar staan". Dit nam de predikant zich ter harte en al gauw ontmoette hij niets anders dan genegenheid. (L'Honoré 1779, ook bij Pratt ca 1774.)

De dorpsgemeenschap vormde een gesloten samenleving. "Men trouwt alleen onder elkaar" berichten Pilati in 1778 en ook Watson in 1784. Mededelingen die door de archiefbronnen voor vrijwel honderd procent bevestigd worden. Geen wonder dat oude tradities en gebruiken er een taai leven hadden. Zo lezen wij over een eigenaardig gebruik met betrekking tot de verloving. Deze wordt bekend gemaakt in tegenwoordigheid van de twee families. De beide jongelui zitten op het bruidsbed en geven elkaar dan de eerste officiële kus. "Ik heb gelezen", gaat de schrijver dan verder, "dat de eigenlijke wederzijdse instemming plaats heeft gedurende een nacht van samenzijn der beide partners, een gebruik dat in Broek nog volop leeft" (Grosley 1772). Er zijn ons ook een aantal uitspraken overgeleverd over de gedaante en aanblik der vrouwen. "Ze zijn tamelijk mooi", zegt een Zweedse geleerde, "maar wat bleek, door het vele theedrinken" (Ferner 1759). L'Honoré is positiever, maar het is niet duidelijk of het wel helemaal zijn eigen oordeel is dat hij ons voorlegt: "de vrouwen, zegt men, zijn heel mooi, en deze boerinnen hoeven wat de délicatesse du teint betreft, geenszins te wijken voor de schoonste dames uit de stad" (L'Honoré 1779). Een Engelsman oordeelt al even gunstig: "er is hier zeker *a great deal of female agreeableness* onder het gegoede deel van de bevolking; maar de boerenmeisjes uit de omgeving hebben zo'n complexie, met zo'n vloeiende verdeling van blank en rood, dat het waard is zich even van zijn beste kant te laten zien, al was het alleen maar om een blik op hen te kunnen werpen, want ze vertonen zich nauwelijks buiten" (Pratt 1774).

Over de kleding komen wij, naast de uitspraak van kardinaal Garampi, die de Broekers misschien wel vergeleek met de elegante Italianen in zijn woonplaats Rome, niet veel concreets te weten. Een Duitse auteur ziet een dienstmeisje in "een baleinen rok, zoals hier ook door de eenvoudigste mensen gedragen wordt" (Brieven aus Holland). We zullen daarbij toch niet aan een hoepelrok moeten denken? Bransby Cooper beeldt wel een meisje af met zo'n wijd uitstaande rok, maar dat is niet een specifiek Broekse en vast ook geen dienstmaagd. Meer staat valt te maken op de beschrijving van de vrouwelijke hoofdtooi door Sophie von La Roche. Zij vertelt over een strakke muts en de van de scheiding langs beide slapen omlaag vallende dunne krullen. Op haar vraag hoe ze het haar zo mooi gekruld kregen werd haar een rond stokje getoond, waar het haar omheen gedraaid werd, na het met gom nat gemaakt te hebben (La Roche 1787).

De rijkdom.

Naast de uitzonderlijke reinheid is ook de grote rijkdom van de Broekers een vast element in de reisbeschrijvingen. Merkwaardig genoeg is er, voorzover mij bekend, niet één bron waarin Neeltje Pater genoemd of zelfs maar aangeduid wordt. Heeft zij het geheim van haar fabelachtige rijkdom zo goed weten te bewaren? Toen ze in 1789 overleed duurde het nog jaren voordat de erfenis afgewikkeld werd, en men heeft er blijkbaar met de buitenlandse bezoekers niet over gesproken.

In verschillende reisverslagen, vooral de vroegere, worden de inwoners hier boeren genoemd (Ferner 1759, Garampi 1764, Hendrik v. Pruisen 1768). Nu waren die er natuurlijk wel, maar zij woonden niet in het gedeelte van het dorp waar de vreemdelingen kwamen. De Franse Abbé Coyer spreekt over renteniers, Thomas Pennant over rijke verzekeraars, zijn landgenoot Peckham over bankiers en verzekeraars en Nugent over: de grootste verzekeraars van Holland. Baron von Knuth meent dat het rijke Amsterdammers zijn, die hier van een rustige oude dag komen genieten. Dat de Broeker vermogens vooral gebaseerd waren op de resultaten van de

eigen koophandel was hun blijkbaar onbekend, maar we vinden het wèl bij Pilati (1778). Hij preciseert zelfs nog: het is de graanhandel, die vroeger bijna geheel in handen van de Broeker kooplieden zou zijn geweest. En ondanks de fortuinen die zij bijeenbrachten, leefden ze heel sober. Eén van hen, een man die men taxeert op honderdtwintig duizend gulden inkomen 's jaars, geeft er misschien slechts éénderduizend van uit (Pilati 1778).

Geen buitenstaander had natuurlijk werkelijk inzicht in de financiën van de Broekers en zo ging vaak de fantasie met hen op de loop. De Franse botanicus Thouin - we kwamen hem al tegen - wordt bij één der dorpsbewoners binnengelaten om zijn huis te zien, en weet te berichten, dat deze nog jonge man een fortuin van tien miljoen gulden bezit. En toch is hij even eenvoudig gekleed als alle anderen en gaat hij elke dag, net als zij, voor zaken naar de Amsterdamse Beurs (Thouin 1795). Wat zou het interessant zijn geweest als de schrijver nog een paar details had vermeld, die het mogelijk zouden hebben gemaakt huis en bewoner te identificeren. Tegenover de dagelijkse zuinigheid staat een grote vrijgevigheid ten opzichte van de minder bedeeden en bij rampen. Er zijn daarom in het dorp geen werkelijke armen. Als een inwoner zo behoeftig wordt dat hij om bijstand moet vragen, krijgt hij uit de armenkas terstond een jaarlijkse uitkering van zes- à achthonderd guldens (Pilati 1778).

Ten opzichte van vreemdelingen was men minder royaal. Een Engelsman, die met zijn gezelschap in herberg "De witte Zwaan" een maaltje baars bestelde en daarbij drie flessen Rijnwijn dronk, beklagt zich erover, dat hij een Guinea moet betalen, ofschoon hij zo'n fles op niet meer dan tien pence schat (Peckham 1771).

Zoals bekend eindigde de 18de eeuw voor ons land in ramspoed. Franse bezetting, schaarste en duurte, hoge belastingen en dito staatsschulden, stagnatie van handel en scheepvaart door de strenge blokkades. Ook aan het Oranjegezinde Broek, met veel Engels kapitaal, ging dat alles niet voorbij. Maar in de verslagen van buitenlandse reizigers lezen we er nauwelijks iets over. Afgaande op hun mémoires, lijkt het alsof de overgang van de 18de naar de 19de eeuw, het turbulente tijdvak dat in 1795 werd ingeluid, vrijwel rimpelloos verlopen is. Of er een Frans leger binnenvalt, of er in de steden en dorpen politieke omwentelingen plaats hebben en de samenleving in haar voegen kraakt, het schijnt dat dit alles voor de buitenlandse bezoekers geen noemenswaard bezwaar vormde ons land op te zoeken en op hun gemak rond te toeren. Eén of twee Engelsen doen onaangename ervaringen op, maar die ontmoedigen hen nauwelijks. Ondanks Napoleons oorlogen bleef de reislust blijkbaar toch zo groot, dat er behoefte was aan een up-to-date reisgids; in 1804 verscheen in Amsterdam *Le Voyageur en Hollande, ou manuel pour ceux qui veulent visiter ce pays*. De reeks van buitenlandse reisbeschrijvingen zet zich ook na 1800 ononderbroken voort, een lange rij, waarin Broek in Waterland ongewijzigd een vaste plaats blijft innemen.

J.W. Niemeijer

Noten

1. T.w.: in nrs 18 (maart 1979), 21 (februari 1980), 24 (november 1983), 25 (april 1984).
2. G.J. Hoogewerff, *De twee reizen van Cosimo de' Medici, Prins van Toscane door de Nederlanden (1667-1669)*, Amsterdam 1919 (Werken Historisch Genootschap, derde serie nr. 41), pp. 146-147.
3. Dat getuigt Schoon zelf in 1759 (A.P. Bruigom, *Waterland getekend door Cornelis Schoon*, Alphen a.d. Rijn 1979, p. 168).
4. In Hendrik Engel's *Alphabetical List of Dutch Zoological Cabinets and Menageries* (second, enlarged edition, prepared by Pieter Smit), 1986, p. 213 heet hij "Ploeger, Carel (Claas)". O.i. zou echter ook te denken zijn aan Cornelis Ploeger, schoonvader van de bekende Broeker Maire, Harmen Bakker.
5. Zie A.P. Bruigom, *De Erven, Huizen, eigenaren en bewoners. Broeker Bijdragen* nr. 26 (december 1984).
6. Afgebeeld in *Broeker Bijdragen*, 21 februari 1980, p. 137.
7. Voor het eerst gepubliceerd door de schrijver en H. Janse: *Het huis van Cornelis Schoon te Broek in Waterland, Spiegel der historie* jg. 2, jan. 1967. Later ook door A.P. Bruigom (zie noot 3).

Lijst van afgekorte literatuur

(de jaartallen achter de auteursnamen zijn - voor zover bekend - die van het bezoek aan Broek)

- Beaumarchais 1738 [M.] A. la Barre de Beaumarchais, *Le Hollandois, ou Lettre sur la Hollande ancienne et moderne*, Francfort 1738.
- Bemerkungen auf einer Reise 1790 Bemerkungen auf einer Reise nach Holland im Jahre 1790, Oldenburg 1792.
- Björnståhl 1774 Jac. Jonas Björnståhl [sic], *Briefe auf Reisen durch Frankreich, Italien, die Schweiz, Deutschland, Holland, England...*
Aus dem Schwed. von C.H. Groskurd. 6 dln., Stralsund enz. 1777-1783.
Hollandse uitgave door M. Tydeman, Björnståhls [sic] Reize door Europa, enz., 6 dln., Utrecht en Amsterdam 1778 - 1784, Broek in dl. v, 1783.
- Briefe aus Holland 1781 Briefe aus Holland, *Deutsches Museum* 1781.
- Colt Hoare 1788 manuscript reisjournaal van Sir Richard Colt Hoare, geciteerd door Kenneth Woodbridge, *Landscape and Antiquity. Aspects of English culture at Stourhead 1718 to 1838*, Oxford 1970.
- Cooper 1785 J.W. Niemeijer, Een Engelse toerist tekent Broek in 1785, *Broeker Bijdragen*, 21, febr. 1980, pp. 133-140.
- Coyer 1769 Abbé Coyer, *Voyages d'Italie et de Hollande*. 2 dln. Paris 1775.
- Desjobert 1778 Louis Desjobert, *Voyage aux Pays Bas en 1778 ... Publié par le Vic. de Grouchy. De Navorscher*, 58-60, 1909-1911. Broek in jg. 59, 1910.
- Excerpte 1782 Excerpte aus meinem Reisjournal nach Holland (im Jahre 1782). *Auswahl kleiner Reisebeschreibungen und anderer statistischen und geographischen Nachrichten*, 3, Leipzig 1786.
- Ferner 1759 Bengt Ferner. Dagboek van zijn reis door Nederland in 1759, medegedeeld door G.W. Kernkamp. *Bijdragen en mededelingen van het Historisch Genootschap* 31, 1910.
- Forster 1790 Georg Forster, *Ansichten vom Niederrhein, von Brabant, Flandern, Holland, England und Frankreich in 1790*. 2 dln. Leipzig 1868.
Gebruikt is de Franse vertaling door Charles Pougens, Paris, "L'an troisième de la République Française".
NB. Forster is niet zelf in Broek geweest.
- Frénilly 1786 Baron de Frénilly, *Souvenirs du - . Publ. avec introduction et notes par Arthur Chuquet. Nouvelle éd. Paris* 1909.
- Frisch-Tutein 1797 Pauline Dorothea Frisch-Tutein, *Reise durch Teutschland, Holland, Frankreich, die Schweiz und Italien in den Jahren 1797, 1803 und 1804*. Altona 1816.
- Garampi 1764 Fr. von Weech, *Monsignore Garampi in Holland im Jahre 1764. Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap*, 20, 1899.
- Grosley 1772 L.M. Patris-Debreuil, *Voyage de P.J. Grosley en Hollande*. Paris 1813.
- Ireland 1789 A picturesque tour through Holland, Brabant, and part of France, made in the autumn of 1789. 2 dln., London 1790. Broek in dl 1.

- Knuth 1780 Jacques Ernest Baron von Knuth, Tagebuch von einer in October 1780 nach Holland gethanen Reise.
Joh. Bernouilli's Sammlung kurzer Reisebeschreibungen und andererNachrichten, Bd. 7 u.8, Berlin 1782.
Een Nederlandse vertaling werd gepubliceerd in *Huis oud en nieuw*, 12, 1914 pp. 349-356 en 361-379.
- La Roche 1767 Sophie, Wittwe von La Roche, Tagebuch einer Reise durch Holland und England. 2e druk Offenbach am Main 1791 (1ste dr. 1788).
- L'Honoré 1779 La Hollande au dix huitième siècle ou nouvelles Lettres....., La Haye, 1779.
- Nugent 1778 [Thomas] Nugent, The Grand Tour; Or, A Journey through the Netherlands, Germany, Italy and France.
4 dln., London 1778. Broek in dl. I.
- Owen 1791-'92 John Owen. Travels into different parts of Europe, in the years 1791 and 1792. 2 dln., London 1796.
- Peckham 1771 [Harry Peckham], The Tour of Holland, Dutch Brabant, the Austrian Netherlands, and part of France....., London 1772.
- Pennant 1765 Thomas Pennant, Tour on the Continent. Edited with notes by G.R. de Beer. London 1948.
- Pilati 1778 [Ch.Ant. Pilati de Tassulo], Lettres sur la Hollande. 2 dln., La Haye 1780.
- Ponz 1783 Antonio Ponz, Viage fuera de España., 2e druk, Madrid 1791.
- Pratt ca 1774 Samuel Jackson Pratt, Gleanings through Wales. Holland and Westphalia, with views of peace and war at home and abroad...., London 1797.
NB. J.N. Jacobsen Jensen, Reizigers te Amsterdam, 1919 p. 134 dateert de reis ca 1774, maar dat lijkt zeer twijfelachtig; eerder moet men denken aan 1795.
- Précis du voyage 1781 Précis du voyage de l'Empereur Joseph II en Hollande. Amsterdam 1781.
- Pruissen, Hendrik v. 1768 Brieven aan zijn vader (Staatsarchief, Berlijn), zie: Je Maintiendrai, o.l.v. Prof. Dr. F.J.L. Kramer, Leiden (1905-'06), II, p.227-228.
- Schaeffer 1788 Jac. Chr. Gottl. Schaeffer, Briefe auf einer Reise durch Frankreich, England, Holland und Italien in den Jahren 1787 und 1788 geschrieben.
2 dln., Regensburg 1794. Broek in dl. II.
- Thouin 1795 André Thouin, Voyage dans la Belgique, la Hollande et l'Italie. Rédigé sur le journal autographe par le baron Trouvé. 2 dln., Paris 1841.
Broek in dl. I.
- Watson 1784 [Elkanah Watson], A Tour in Holland in MDCCLXXXIV. By an American. Worcester 1790.